

Історично-правові аспекти регламентації категорії невинного заподіяння шкоди (казусу) в Україні

В статті розглядаються історичні аспекти правового регулювання невинного заподіяння шкоди в Україні. З цією метою досліджуються визначальні джерела права різних часів, та проводиться аналіз їх положень. Зроблено висновок про те, що невинне заподіяння шкоди було відоме ще з часів Київської Русі, однак рідко діставало відповідного правового закріплення. Сучасне кримінальне законодавство України потребує легалізації поняття невинного заподіяння шкоди (казусу).

Ключові слова: невинне заподіяння шкоди, казус, вина, випадок, суб'єктивне ставлення.

В статье рассматриваются исторические аспекты правового регулирования невиновного причинения вреда в Украине. С этой целью исследуются главные источники права разных времен, и проводится анализ их положений. Сделан вывод о том, что невиновное причинение вреда было известно еще со времен Киевской Руси, однако редко получало соответствующее правовое закрепление. Современное уголовное законодательство Украины требует легализации понятия невиновного причинения вреда (казуса).

Ключевые слова: невиновное причинение вреда, казус, вина, случай, субъективное вменение.

In this article the historical aspects of the legal regulation of the innocent harm in Ukraine are discussed. The author studies the main sources of law of different times, and analyzes their provisions. It is concluded that the innocent harm has been known since the times of the Kievan Rus, but rarely receive appropriate legal consolidation. Modern criminal law of Ukraine requires the legalization of the concept of the innocent harm (casus).

Keywords: innocent harm, casus, wine, case, subjective imputation.

Актуальність теми. В кримінально-правовій теорії невинне заподіяння шкоди (казус або випадок) має місце тоді, коли особа не повинна була передбачити і за обставинами справи не могла передбачити можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, в зв'язку з чим така особа діяла без вини і тому не підлягає кримінальній відповідальності. Чинне вітчизняне законодавство не містить легального визначення поняття казусу, що дисгармонує з наявністю поширеної практики невинного заподіяння шкоди. Разом з тим вивчення даного поняття неможливе без змалювання історичної перспективи його зародження та становлення. Багата українська кримінально-правова традиція вимагає дослідження регулювання невинного заподіяння шкоди з метою відчайдення тенденцій генезису правової площини даного явища.

Аналіз останніх досліджень. Правові проблеми вини вже довгий час знаходяться в центрі уваги вчених, що пояснює велику кількість наукових робіт, присвячених різним аспектам цього питання. Серед відомих дослідників кримінально-правових проблем вини можна виділити В.І. Борисова, П.А. Воробей, О.Ф. Кістяківського, В.О. Навроцького, К.М. Оробця, А.І. Рарога, Н.С. Таганцева, Б.С. Утевського, П.Л. Фріса та багатьох інших. Слід відмітити, що кримінально-правова доктрина приділяє непропорційно більше уваги дослідження саме вини, залишаючи невинуватість останньої в якості результату виключення вини. У зв'язку з цим поняття невинного заподіяння шкоди (казусу) вивчене недостатньо, а ретроспективний аналіз еволюції даного інституту на теренах України потребує свого наукового дослідження.

Отже, метою даної статті є з'ясування закономірностей і тенденцій розвитку правового інституту невинного заподіяння шкоди (казусу) на території України протягом різних історичних періодів, а також формування на цій основі висновків щодо історичних основ та подальших перспектив еволюції цього кримінально-правового явища.

Виклад основного матеріалу. Період Київської Русі ознаменувався створенням видатної правової пам'ятки – Руської правди, в якій примітивно, але достатньо чітко окреслені форми вини, що впливають на покарання. Розрізняється вбивство «на пиру» – неумисне вбивство, вбивство в розбої, «без всяка свадь», і вбивство «в сваде», в бійці (навмисне вбивство). Робиться наголос на умисному нанесенні шкоди худобі, умисному підпалі «гумна» чи іншого майна. Крім того, аналіз тексту Руської правди вказує на наявність певної несистематизованої сукупності обставин, які виключали злочинність діяння та/або вину особи. Наприклад, *необхідна оборона* (якщо особа витягнула меч для оборони, вона не притягувалась до відповідальності навіть у випадку поранення суперника; якщо позивач був скривавленим, а свідки вкажуть, що він сам вчинив бійку, – то його вимоги не задовольнялися); *затримання злочинця; процедура своду* дозволяла відвернути від себе кримінальну відповідальність, вказавши на попереднього володільця речі; *добросовісне незнання* (особа, яка взяла чужого холопа в кабалу, втрачала гроші, що йому надала, або повинна була заприсягтися, що вважала його вільним: в такому випадку господар викупав раба і бере усе майно, що ним було набуто); *виграш у «божому суді»*. Примітивне розмежування в Руській правді винних та невинних дійень можна охарактеризувати як передумову до зародження повноцінного інституту казусу в вітчизняному кримінальному праві.

Конкретна згадка щодо невинного (випадкового) заподіяння шкоди зустрічається в Псковській судній грамоті 1467 року. Дослідник історії кримінально-правової політики на теренах України П.Л. Фріс обґрутує, що Псковська судна грамота, яка широко застосовувалась на території Україні та була побудована на її нормативній базі, може правомірно розглядатись як частина українського кримінального законодавства [1, с. 44]. В тексті цього документу міститься норма, що вважає випадковим заподіянням шкоди викидень, який стався у дружини крадія або боржника, до якого додому прийшли позивач із приставом. Данна норма має яскравий прецедентний відтінок та вже більш схожа на казус у сучасному розумінні даного поняття.

Наступною значною правовою пам'яткою, нормами якої здійснювалось регулювання кримінально-правових відносин протягом кількох сторіч на території України, є Литовські статути (1529, 1566, 1588 років). В Литовських статутах термін злочин має кілька різних варіантів: «кривда», «злочинство», «виступ», «вина». Кожне з вказаних понять несе певне змістовне навантаження та відбиває різні сторони злочину як такого. Слід пояснити, наприклад, що терміном «вина» в Литовських статутах виражається суспільна сторона злочину. Однак Литовські статути оперують і поняттям вини у сучасному розумінні, зокрема в тексті документу міститься і суб'єктивна оцінка злочинів, які розподіляються на умисні та випадкові.

Для Литовських статутів характерний принцип «ни хто ни отъ кого въ невинности своей рань терпеть не повинен», який застосовується відносно усіх злочинів, що спричиняють шкоду приватній особі. Тобто підставою винагороди невинно потерпілого служить не винуватість особи, а шкода: навіть за випадкове вбивство або поранення сплачується головщина чи навязка [2, с. 24-25]. Таким чином, Литовські статути мають суттєвий укін у бік задоволення інтересів потерпілого за будь-яких умов.

Досить чітко проявляється зацікавленість не у розкритті злочину (у сучасному розумінні воно полягає в розшуку та покаранні справжнього злочинця), а у компенсації шкоди потерпілому за рахунок особи, яка може бути навіть не причетна до злочину (господар, житель відповідної місцевості тощо).

В Литовських статутах приведено п'ять випадків ненавмисного вбивства і названо їх випадковими («пригодні»), при чому надається наступна їх характеристика: «с пригоди, а не с хути, не з вазни, але з неведомості», тобто вбивство вчинялось в результаті випадкового збігу обставин, не з волі та свідомості вбивці. При цьому в Литовських статутах упускається та ознака, що відрізняє випадок від необережності, – відсутність можливості передбачення небезпечних наслідків діяння. Ненавмисні діяння називаються випадковими, випадок протиставляється умислу [2, с. 45-46]. Таким чином, Литовські статути мають спрощену систему форм вини: а) умисел (усвідомлення та бажання настання негативних наслідків) та б) випадок («пригода») – якщо вказаних критеріїв не було виявлено. При цьому винагорода потерпілому в більшості випадків не залежала від форми вини.

Отже Литовські статути фактично визнають казус як випадкове заподіяння шкоди, однак не звільняють від відповідальності особу, яка невинно вчинила дану шкоду. Такий підхід має точкою опори наявність шкідливих наслідків, а не вину заподіювача, тому може бути віднесений до об'єктивного ставлення.

Кримінальне право козацької держави формувалось на базі давньоруської правової основи, в першу чергу, Руської правди, а також зазнало значного впливу Литовських статутів. Відомий вчений П.Л. Фріс, опираючись на дані власних досліджень, стверджує, що за характеристикою суб'єктивної сторони злочини поділялись на умисні та випадкові, хоча чіткого визначення її форм не було. Законодавчо визнавалась можливість кримінальної відповідальності без вини, коли кримінальне покарання застосовувалось до родичів винного [1, с. 51]. Взагалі, як відомо, характерною особливістю козацького права була звичаєвість та усна форма вираження правових норм. За словами дослідника культурної спадщини Запорізької Січі А. Скальковського, козаки діяли керуючись «стародавніми звичаями, словесним правом і здоровим глуздом» [3, с. 446]. Сприйняття казусу або випадку, що не має під собою винного діяння особи, на наш погляд, є вдалою ілюстрацією до формулювання «здорового глузду». Відсутність певних документальних даних, що регламентували б правовідносини щодо казусного заподіяння шкоди, пояснюється загальною правовою традицією козацького права. Навіть незважаючи на окремі елементи, що вказують на наявність об'єктивного ставлення, козацьке право стало наступною сходинкою розвитку інституту казусу на теренах України.

На територіях України, що були в складі Австро-Угорської імперії поспідовно діяли кілька кримінальних кодексів: 1768 року («Терезіана»), який, незважаючи на свій середньовічний характер, все ж диференціював відповідальність за навмисні, ненавмисні та випадкові вбивства; 1787 року (кримінальне уложення про злочини і їх покарання «Йозефіна») – мав одним з найбільших досягнень введення персональної кримінальної відповідальності; 1803 року – («Францішкан»), в якому ступінь вини вже не залежав від станових привілеїв, що було значним кроком вперед; 1852 року – в якому серед основних принципів призначення покарань була оцінка ступеню реалізації умислу; а також в даному кодексі була розроблена ціла система пом'якшуючих та обтяжуючих вину обставин, що вказує на значний розвиток інституту вини на даному етапі [4].

Входження великої частини України до складу Російської імперії вимагало від-

повідного законодавчого оновлення. Цей процес увінчався створенням Зведення Законів 1743 року, який отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». Відповідно до даного нормативного акту вбивства поділялися на три категорії – умисні, необережні та випадкові. Справді, в деяких нормах виділялось вчинення «наочно» і «нечасно», але це не відбивалося на покаранні [5, с. 58]. Крім того, в даному нормативному акті було відмічено принципове положення щодо персональної кримінальної відповідальності, а саме: «Нікто ни за кого терпеть не должен, токмо сам за свою вину» (артикул 5 глави IX). Характерною особливістю кримінально-правових норм того часу як частини загального законодавства, була відповідальність особи за все заподіянне, незалежно від її вини, оскільки винуватість і невинуватість законом не визначались і практикою не враховувались [5, с. 59].

В результаті поступової еволюції правової системи Російської імперії в 1845 році було розроблено перший кримінальний кодекс, що мав назву Уложення про покарання кримінально виправні. Визначним кроком було закріплення в спеціальному нормативно-правовому акті випадку («случайність») серед обставин, що виключають кримінальну відповідальність. На основі ст. 5 «зло, вчинене випадково, не лише без умислу, але й без будь-якої необережності з боку особи, не вважається виною», при чому під злом розумілися усякого роду злочини [6, с. 228]. Однак, відомий вчений того часу О.Ф. Кістяківський відзначав законодавчу неясність встановлення межі між «випадковим та необережним злом» [7, с. 156]. Слід відмітити, що вже в другій половині XIX століття науковці в галузі кримінального права в своїх дослідженнях виокремили поняття казусу та сформували його основні ознаки. Таким чином, можна стверджувати про появу інституту невинного заподіяння шкоди в сучасному розумінні.

Наступний період історичного розвитку пройшов під знаком радянської влади на території України. Керівні засади по кримінальному праву 1919 року були продовженням загальної частини дореволюційного кримінального законодавства. Однак вимогами історичної доби обґрутовувалось відкинення ними поняття вини, передбачення можливості притягнення до відповідальності лише за констатації наявності суспільної небезпеки особи тощо. Керівні засади 1919 року стали прототипом Загальної частини Кримінального кодексу України 1922 року. Вже в 1926 році було прийнято наступний Кримінальний кодекс радянського періоду, який ігнорував принцип особистої відповідальності та вини, так як до кримінальної відповідальності могли притягатись особи, що не були винуваті в скoenні злочинів членами їх сімей. Кодекс містив склади злочинів з двома формами вини, хоча в Загальній частині про них не йшлося. В статтях Кримінального кодексу 1926 року мали місце норми, в яких не було прямо вказано на форму вини. Однак, «враховуючи оборонний характер кримінального права того часу, відсутність вказівки на вину не могла служити серйозною перешкодою для роботи судових органів, навпаки це спрощувало сферу доказування» [8, с. 25]. Протягом кількох перших десятиліть існування СРСР кримінальне законодавство та правозастосовна практика були відображенням тогочасних жорстких суспільних реалій, і тому не дивним є той факт, що демократичний по своїй суті інститут казусу пригальмував у своєму поступальному розвитку.

Кримінальний кодекс 1961 року був важливим досягненням на шляху відмови від антидемократичних засад попереднього законодавства. Зокрема ним скасована можливість об'єктивного ставлення за вину [1, с. 107]. Однак, все ж легальна дефініція злочину не містила вказівку на вину як обов'язкову ознаку, яка б формувала дане

поняття. Також не знайшов свого закріплення і казус, який вже на той час був добре відомий теорії кримінального права та вивчався паралельно із формами вини. На це вказує відповідна судова практика: наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 18.03.1963 року «Про неухильне дотримання законів при розгляді судами кримінальних справ» оперує поняттям невинного заподіяння шкоди, що не тягне кримінальної відповідальності.

Розпад Радянського Союзу спричинив бурхливий розвиток національних правових систем новоутворених держав, в тому числі й України. Чинний Кримінальний кодекс України був прийнятий 2001 року та являє собою законодавче втілення сучасного рівня науково-правової думки в галузі кримінального права. Враховуючи даний факт, дивним виявляється відсутність в його тексті згадки про казус — так як вітчизняна наукова доктрина цілковито визнає об'єктивність існування даного явища, а практика постійно доводить це конкретними прикладами. Крім того аргументом на користь необхідності законодавчого закріплення поняття казусу (невинного заподіяння шкоди) є той факт, що наразі кримінально-правова теорія приділяє значну увагу вині та проблемам її доведення.

Висновки. Таким чином, в кримінальному праві різних часів невинне заподіяння шкоди мало диференційоване регулювання. В правових пам'ятках Київської Русі були закладені передумови для майбутнього виділення інституту казусу. Протягом періоду дії Литовських статутів «випадок» вже мав своє нормативне закріплення, однак не звільняв від відповідальності та відшкодування. Усний звичаєвий характер кримінального козацького права вже не носив такого яскраво вираженого приватно-правового компенсаційного забарвлення, як в попередній період, та не грішив позитивізмом. За випадкове вчинення шкоди притягали до відповідальності керуючись принципом справедливості та «здоровим глузdom».

Кримінальне право Російської імперії за часів входження України до її складу не було однорідним. Так, якщо Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року не приділяли уваги казусу (випадок не звільняв від відповідальності), то вже в другій половині XIX століття казус («случайність») знайшов своє відображення в кримінальному законодавстві. Одночасно слід відмітити, що недосконалість закріплення казусу певним чином компенсувалась активним розвитком науково-теоретичної сторони питання невинного заподіяння шкоди. Радянська доба характеризується поступовим та досить тривалим переходом від жорсткого репресивного кримінального права до більш демократичного. Однак, незважаючи на зростання домінування психологічної теорії вини, в кримінальному законодавстві цього періоду казус не знайшов свого закріплення.

Таким чином, розвиток поняття казусу (випадкового заподіяння шкоди) в історичній перспективі переважно відбувався без опори на нормативну базу, тобто поза межами кримінального законодавства. Це не означає, що правозастосовна практика завжди не визнавала чи ігнорувала таке об'єктивне явище, як казус в кримінальному праві. Однак показово, що свого втілення в конкретній нормі права казус не отримав і в новітньому українському кримінальному законодавстві. Таке «нелегальне» положення казусу спричиняє неоднозначність його правової природи та співвідношення із тими інститутами кримінального права, які знайшли своє відображення в законодавстві. Саме тому існує обумовлена історичним розвитком та сучасними реаліями необхідність легалізувати в кримінальному законодавстві України поняття невинного заподіяння шкоди (казусу).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : [монографія] / П.Л. Фріс. – За заг. ред. М.В. Костицького. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.
2. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И.А. Малиновский. – Под ред. В.А. Попелюшка. – Острог : Изд-во Нац. Ун-та «Острожская академия», 2012. – 264 с.
3. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 2003 – 678 с.
4. Шуп'яна М.Ю. Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII-XIX століттях / М.Ю. Шуп'яна // Часопис Київського університету права. – 2012. – №. 1. – С. 95 – 100.
5. Воробей П.А. Кримінально-правове ставлення в вині : [монографія] / П.А. Воробей. – К. : Атіка, 2009. – 176 с.
6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н.С. Таганцев. – В 2 томах. – Т.1. – М.: Наука, 1994. – 380 с.
7. Харитонова О.В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : [монографія] / О.В. Харитонова. – Х. : Право, 2010. – 252 с.
8. Калашникова А.И. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года: концептуальные основы и общая характеристика : автореф. дис. на присуждение степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / А.И. Калашникова. – М., 2009. – 26 с.

УДК 343.3/7 : 796.03 (043)

Петренко О. І., к.ю.н., ст. викладач
кафедри кримінального права та
кримінології ДЮІ МВС України

Предмет підкупу учасників та організаторів спортивних змагань

Статтю присвячено визначенню предмета підкупу учасників та організаторів спортивних змагань. Автором доведено, що предметом даного складу злочину є неправомірна вигода зміст якої, достатньо вдало відображену у примітці до ст. 368-4 КК України, а саме: грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Ключові слова: фізична культура, спорт, кримінально-правові відносини, склад злочину, предмет складу злочину.

Статья посвящена определению предмета подкупа участников и организаторов спортивных соревнований. Автором доказано, что предметом состава данного преступления является неправомерная выгода смысл которой достаточно удачно отражен в примечании к ст. 368-4 УК Украины, а именно: денежные средства или иное имущество, преимущества, льготы, услуги, нематериальные активы, которые без законных на то оснований обещают, предлагают, предоставляют или получают безвозмездно или по цене, ниже минимальной рыночной.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, уголовно - правовые отношения, состав преступления, предмет преступления.

The article is devoted to definition of bribery of participants and organizers of sporting events. The author proved that the subject of “bribing participants and organizers of sporting events” are illegal benefit well enough